

Стильові особливості правобережної польськомовної мемуаристики України доби романтизму

*Роботу виконано на кафедрі теорії та історії
світової літератури Інституту філології та
журналістики ЖДУ ім. І. Франка*

У статті визначено основні стильові особливості польськомовної літератури кресопограниччя, що вплинули на розвиток парадигми мемуарно-щоденникових жанрів, наративно-хронологічного стилю та поліфонічності тексту правобережної мемуаристики доби романтизму.

Ключові слова: доба романтизму, польська література, правобережна польськомовна мемуаристика, стиль, течія, напрям.

Єршов Володимир. Стилевые особенности правобережной польскоязычной мемуаристики Украины периода романтизма. В статье определены основные стилевые особенности польскоязычной литературы кресопограничья, что повлияли на развитие парадигмы мемуарно-дневниковых жанров, наративно-хронологического стиля и полифоничность текста правобережной мемуаристики периода романтизма.

Ключевые слова: период романтизма, польская литература, правобережная польскоязычная мемуаристика, стиль, течение, направление.

Yershov Volodymyr. Style Features of Right-bank Polish Memuaristika of Ukraine of the Period of Romanticism. The main style features of polish literature of a kreso-border zone that affected development of a paradigm of memoir-diary genres, narativno-chronological style and polyphony of text of the right-bank memuaristika of the period of romanticism are defined in article.

Key words: the period of romanticism, Polish literature, right-bank polish memuaristika, style, flow, direction.

Постановка наукової проблеми та її значення. Стильові особливості польськомовної мемуаристики Правобережної України доби романтизму – проблема, що не може механічно пов'язуватися й ототожнюватися з конкретним історичним часом. У добу романтизму на Правобережжі мирно вживався весь репертуарний арсенал художніх методів та течій, що створила та залишила у спадок попередня епоха. Просвітництво і класицизм, класицизм постаніславовський і преромантизм, нарешті, всі напрями романтизму, а ще позитивізм, який дедалі гучніше заявляв про себе на початку 1830-х рр. Атрибутування власне романтичних мемуарів серед усього репертуару правобережної мемуаристики, виходячи зі стильової специфіки мемуаристичного тексту, особливістю якого є дистанціювання від часу зображуваного й часу створення тексту, що є здебільшого «запізненням» із рецепціями на вчинене, – справа нелегка і навряд чи може бути безкомпромісно узгодженою.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Романтичні тенденції у правобережному мемуаристичному тексті знаходили свої вияви у формах відмови автора від ідей механічного матеріалізму, який трактував світ як раціонально побудований механізм, доступний емпіричному пізнанню. Мемуарист відтворював добу як живий, взаємопов'язаний та динамічний всесвіт, що складався з різноманітних і неповторних систем. Творче перетворення правобережного простору і часу мало яскраво виражений креативний характер, суть якого була підпорядкована одній провідній ідеї – збереженню духу часу, що безповоротно спливав. Прагнення було настільки сильним, що іноді здається, ніби мемуарист хотів насильно стримати його поступ, як це, наприклад, намагався зробити К. Міцовський, коли протестував проти французьких віянь, що асоціювалися у нього із романами та паркетом, клавикордами та гітарами, жалюзями та фіранками [1, 209–213].

Романтизм на Правобережжі прагнув виявити індивідуальну самотність у творчій переробці чи обробці власної історії у протиставленні її універсально-канонічній світовій, руйнуючи уявлення про гармонію сучасного світу та ідеалізуючи минувшину (Т. Бобровський, К. А. Гейнч, М. Грабовський, С. Івановський, Ю. І. Крашевський, М. Чайковський). Це виливалося у досить

драматичному протиставленні художніх часів: минушини – сьогоденню (В. Борейко, Є. Івановський, К. Міцовський, Г. Жевуський), що в одному творі неминуче вело до дифузії часу як історичного, так і сучасного. Це, у свою чергу, і було тим приводом, який сприяв паралельному функціонуванню різних інших художніх течій довкола романтичного стилю, що переважав. «Кожний історико-літературний період, як відомо, має багато течій навколо головної, що найчастіше дає назву епосі, містить у собі більш ранні течії, які ще недавно були продуктивними, крім цього постають нові, які тепер, у наступній фазі розвитку, набирають вирішального голосу паралельно з іншими течіями» [2, 238], – думка Б. Галстера, з якою неможливо не погодитися.

Провідна тенденція часу – романтична – прагнула наситити мемуари духом батьківщини й рідності, знаками та віхами «свійськості», які, набираючи рис символу чи міфологеми (наприклад, скеля, могила, старожитність), мали виступати еквівалентом навколишнього простору, спроможні були б достойно репрезентувати землю і добу. Потужно розвиваються нові «просторові» романтичні жанри, серед яких особливе місце належить подорожам рідним краєм («Контрактова мозаїка» А. Грози, «Щоденник подорожі до Криму» К. Качковського, «Спогади. Мемуари» Ф. Ковальського, «Спогади Волині, Полісся та Литви» Ю. І. Крашевського). Обсервуючи регіональний тип ідентичності й самотності, мемуарист шукав натхнення в історично сформованому індивідуалізмі волинянина, киянина чи подолянина, але в кожному окремо! Іноді це виливалося у запекле «протистояння», як трактує М. Чайковський, між мешканцями Полісся й України, чи в дискусію, як це було, наприклад, між Ю. І. Крашевським-волинянином і Ф. Ковальським-подолянином [3]. Але, у свою чергу, це ставало потужним стимулом для органічного поступу творчої думки, розвитку художніх форм чи удосконалення художнього стилю.

Глорифікація периферійності та провінційності ставала окультним романтичним протестом та протиставленням регіональної автентичності Правобережжя – зашкарублій «офіційній» літературі як просвітництва, так і «визнаним зразкам» романтизму. Тому, очевидно, не випадково й те, що М. Грабовський видає збірку «Домашніх мемуарів» (1845), до якої увійшли досить аматорські твори К. Міцовського та В. Борейка, а Ю. І. Крашевський – «Мемуари» Я. Д. Охоцького (1857), четвертий том яких містив такі ж самі аматорські мемуари С. Букара та Ю. Охоцького. Подібні видання мали репрезентувати натуральність та простоту, нарешті, щирість почуттів пересічного митця, що, з одного боку, було своєрідним утіленням романтичної ідеї гердеровської народності літератури, а з іншого – прагненням показати зразки справжніх найвищих життєвих і художніх цінностей.

Безперечно, особливою й водночас відмінно-визначальною рисою проникнення романтичності в мемуаристичний текст Правобережжя є спроби акцентувати увагу на психологічному стані автора («Мемуари Бартоломія Міхаловського» Г. Жевуського, «Мемуари» Ю. І. Крашевського, «Мемуари каштеляна» Н. Олізара). Прагнення аналізу, точніше, самоаналізу психологічних детермінант мотиваційної діяльності автора одночасно із соціально-побутовим аналізом часопростору, де провідними були передусім політичні рефлексії, ґрунтується на турботі про долю краю, батьківщини, вітчизни. Психологічні рефлексії покликані були висвітлити стосунки між особистістю та суспільством, закладали підґрунтя щодо концепції її субстанціональної та екзистенційної винятковості. Відтак, у першій половині XIX ст., правобережна мемуаристика вже репрезентує перші зразки автоаналізу («Спогади минулих років» Є. Івановського, «Спогади. 1808–1831» К. Качковського, «Мемуари оригінала» Н. Олізара).

Мемуаристика Правобережжя, відповідно до романтичних уявлень щодо історичної місії народів, намагалася сформуванню партикулярну концепцію народонаселення Волині, Київщини та Поділля. Протягом доби романтизму склалися стійкі дихотомічні бачення земляка й побратима, правдивого чи пересічного поляка, росіянина та єврея, різноманітні антиномічні групи «свій – інший», «свій – інший свій» чи «свій – чужий» тощо. Винятково правобережним виявом трактування й розуміння народності було непереможне прагнення до гуртування, потреба триматися купи [4]. Однак це не заважало яскравим потужним виявам індивідуалізму та унікальності персонажів і наратора мемуаристичного твору. Художнє відображення стосунків між особистістю й навколишнім соціумом відігравали домінуючу роль у формуванні перипетій сюжету переважної більшості мемуарів і спогадів. «Мемуари» Г. Олізара висвітлювали проблему людини у вирі декабристського руху, «Повстання на Волині або мемуари полку волинської кінноти» К. Ружицького – під час повстання 1831 р., «Спогади з подорожі до Сибіру, перебування в Березові й Саратові» Є. Фелінської – у російському засланні. Навіть «Мемуари з мого життя»

поміркованого анахорета Т. Бобовського відображають мікрокосм вразливої людини, котра стала свідком руйнації свого всесвіту. У таких випадках автор прагне наблизитися до образу мемуариста-віщуну, який намагався пророкувати майбутнє, застерігати від помилок і таким чином зберігати наявне. Все це потребувало використання відповідної часу поезики, індивідуальної та спонтанної експресії, поглиблення чуттєвості тексту і навіть непересічного художнього та творчого уявлення, що, зрештою, породжувало нову проблему – «правдивості» мемуаристичного тексту. Власне, завдяки цьому мемуаристичний текст переставав бути лише «фактажним» документом епохи, набуваючи рис її мистецького «свідка».

У «Спогадах. Мемуарах» подолянина Ф. Ковальського є досить характерний пасаж, натхнений романтичним баченням: «Сяй, сяй золотий вік молодості!.. Завжди мені цей вигук приходиться на думку, коли згадую про давно минулі хвилини свободи й жодною хмаринкою не затьмареної веселості, згадую про різні, різні особливості тієї епохи, часті й веселі ситуації, випадки і події, які сьогодні як образи з фантастичного чорнокнижного чаклунського ліхтаря пропливають перед моєю уявою, проходять, залишаючи про себе прозаїчну, холодну й обачливу сучасність: цю арифметичну суху дійсність, яка вбиває всілякі розкішні поетичні ідеали. Куди ж поділися мої ідеали? Зникли з весною днів моїх! Згасли, як промені сонця перед приходом ночі. Але промені сонця повернуться і знову заблищать!.. Шкода! Бо знову був би змушений весело буяти, знов би закохався і писав би романсові вірші» [5, I–II]. Безперечно, «Вступ» до «Спогадів. Мемуарів» Ф. Ковальського сповнений життям і коханням, розпачем і сумом, філософськими роздумами про минуле й вічне, словом, – усіма «канонічними» елементами романтичного світобачення, які достатньо типологічно ілюструють романтичну тенденцію правобережної мемуаристики у всьому її розмаїтті й багатстві.

Теж саме романтичне бачення природи та минувшини ми бачимо в «Щоденнику подорожі до Криму, що відбулась у 1825 р.» К. Качковського. Вирушаючи у подорож і прощаючись із Кременцем 2 липня 1825 р., автор згадував: «Сонце, що виглянуло, розкидало свої промінці по баштах і розвалинах замку Бони. Охайно яснів білизна будинок ліцею. О, які сильні почуття пробудились у наших серцях, миттєві згадки молодих років можна було б назвати хвилиною щастя» [6, 6]. Цей романтичний образ Кременця К. Качковського навів прямі романтичні рефлексії для вірша Е. М. Галлі «Розвалини замку Кременця»:

*Czy słońce blask swój leje na wspaniałą górę,
Czy noc wszystko powleka cieniem i milczeniem,
Ty zamku połamany, jednakie spójrzeniem
Witasz wesołą, witasz i smutną naturę [7, 79].*

Безперечно, що номінація основних правобережних романтичних тенденцій та наявність досить характерних прикладів, що ілюструють проникнення елементів романтичної поезики в мемуаристичний текст, не вичерпує проблему функціонування романтичного стилю в польськомовному мемуаристичному тексті правобережної літератури України в повному обсязі. Однак потрібно ще раз наголосити, що саме наведені вище форми проникнення романтичної естетики в мемуаристику краю були визначальними тенденціями романтичного стилю, що саме вони мали жанровоутворювальний і жанрововизначальний характер, який надавав особливу впізнавальність та відмінність правобережній мемуаристиці, хоча, безумовно, в кожному окремому творі він матиме свої індивідуальні риси, типологію і забарвлення.

Д. С. Лихачов писав: «Для літератури нового часу було б цілковито неможливо говорити про стиль драми, стиль повісті або стиль роману взагалі» [8, 70]. Однак це не стосується мемуаристики романтичної доби, яка дає змогу і навіть потребує виявляти стильові відмінності певних мемуаристичних текстів. Тенденція до впізнавальності і винятковості романтичної мемуаристики Правобережжя в загальній мемуаристичній таксономії художнього виду досить висока. Це зумовлено, передусім, тим, що мемуаристика Волині, Київщини та Поділля містить елементи предметного світу та сюжетотворення регіонального характеру, включаючи, безумовно, особливості правобережного хронотопу.

Романтична мемуаристика підкорялася не стільки формальним ознакам жанру, головній генологічній «умові» доби просвітництва, скільки змістовній значимості сюжету, який вимагав адекватного втілення художніх рефлексій на кожному етапі, на кожному відрізку життя, в кожній самодостатній події. «Мемуари» Ю. І. Крашевського віддзеркалюють етапи й форми зміни, точніше, генезис типів художнього мислення автора, від ліро-епічних в юності до епічно-монументальних наприкінці життя. Безперечно, це не могло не впливати на жанрові доміанти

конкретного періоду, що, власне, й продукувало стильове розмаїття його мемуарів. Загалом «Мемуари» Ю. І. Крашевського ілюструють етапи становлення художнього методу автора, відтворюють не стільки плинність часу, скільки розвиток внутрішнього світу письменника – від наївних дитячих спогадів до зрілих нотаток дрезденського періоду. «Спільною рисою всіх цих мемуаристичних текстів, від записок учня до гірких сповідей хворобливого в'язня, – є реалізм у найрізноманітніших варіантах і формах», – писав В. Данек [9, XVIII–XIX]. Безумовно, такий підхід ілюструє лише головну тенденцію твору, у якому, крім реалізму, вбачаємо також тенденції романтизму й позитивізму та вередливий характер мемуарних жанрів правобережної польськомовної мемуаристичної літератури взагалі.

Очевидно, однією з перших спроб викристалізації особливостей мемуаристичного стилю Правобережної України просвітництва та романтизму стала передмова М. Грабовського до збірника «Домашніх мемуарів» («Pamiętniki domowe», 1845), яка є першою спробою наукового осмислення правобережної мемуаристики як оригінальної художньої течії. Автор вводить у науково-літературознавчий обіг новий для свого часу термін «домашні мемуари» [10, VIII], який має визначати «приватний» характер об'єкта. Особливість стилю домашніх мемуарів, на думку М. Грабовського, полягає не у відображенні особливостей цілого світу, а передусім в особистих родинних спогадах [10, XXV]. У них, як вважає автор, читач не має шукати власне історичних фактів [10, VIII]. Походження й наявність фактів у домашніх мемуарах має легендарний (усний) характер [10, XX]. Крім цього, М. Грабовський звертає увагу на розмаїття видів нарації в текстах, які обумовлені «суперечностями стилю і способом бачення» [10, XXII], на стиль, який «так часто порушується, що методологічно його класифікувати без надто дорогих жертв і обмежень, було би неможливо» [10, XXII], а суть нового стилю полягає у письмовій фіксації «кожної місцевої легенди, кожного особливого місцевого випадку, виняткового звичаю, розповідей про чуда, жакхливих байок і т. д., і т. д.» [10, XXIV]. Актуальність та мета твору полягає у «вишукуванні всіх слідів побуту і звичаїв народу, що є однією з найхарактерніших ознак сучасності». Пояснюючи роль побуту, автор, зокрема, уточнює, що «звичайний побут буде підставою створення образів, а барви місця й часу висвітлять це наочно і в непорушній вірності» [6, VI]. Автор передмови навіть формулює «методику» створення домашніх мемуарів, яка дуже схожа й межує з романтичною гавендою: «У кожному домі, коли увечері при каміні піде розмова про минулі часи, розповідатимуться різні перекази про людей і давні випадки; отож ідеться ні про що інше, як про запис таких довірливих спогадів» [6, XXIV]. Такий підхід, власне, й виокремлює набір детермінант, що характеризують романтичний стиль правобережної мемуаристики.

Однак те, що розвиток романтичного стилю у той час був не «прямолінійним», а, інакше кажучи, розгалужений та різновекторний, розумів вже й сам видатний критик. Так, М. Грабовський накидає модифікаційний ряд деяких жанрово-стильових утворень, коли, зокрема, пише: «Були це мемуари про звичаї, записки про різні приватні випадки і тому подібні» [10, VII]. У такому випадку межі романтичного стилю вже не мали та не повинні були мати сталого характеру.

У просторі розуміння особливостей романтичної мемуаристики Правобережжя зовсім по-іншому сприймалися власне наукові книжки з історії чи етнографії регіону, які, за уявленнями сучасників, були з мемуаристикою майже в одній площині. Видатним явищем у культурному житті Правобережної України, яке важко переоцінити, стало видання «Джерел до польської історії» М. Грабовського та А. Пжездзецького, що побачили світ протягом 1843–1844 рр. [11; 12]. У рік виходу другого тому М. Грабовський, працюючи над «Домашніми мемуарами», згадує названий вище двотомник у «Передмові видавця» в контексті міркувань про роль мемуарів [6, VII], включаючи в контекст проблеми й важливий доробок Лукаша Голембієвського, щоправда, без назв творів [10, X], які в стильовій парадигмі М. Грабовського входили до романтичної мемуаристичної течії.

Висновки. Сьогодні проблема стильової кваліфікації польськомовної мемуаристики Правобережжя доби романтизму як відбиття художнього мислення епохи, є й залишається досить актуальною. Її розв'язання перебуває у тісній взаємодії як з мінливою природою власне мемуарно-щоденникових жанрів та наративно-хронологічного стилю, їх динамічністю, що залежна від особливостей та мінливостей історичного процесу, так і від індивідуальної майстерності митця. Притаманна їй стильова поліфонічність, яка лежала на межі історії та художньої літератури, реальної дійсності та творчої уяви, і створення на її основі художнього світу митця – заклали об'єктивні умови для формування своєї, відмінної поетики романтичної течії, що зрештою

сприяло розвитку розгалуженої та багатошарової стильової системи правобережних мемуарів у добу романтизму.

Список використаної літератури

1. Pamiętnik pana Karola Micowskiego // Pamiętniki domowe zebrane i wydane przez Michała Grabowskiego. – Warszawa : Nakładem i drukiem S. Orgelbranda, 1845. – S. 70–250.
2. Galster B. Paralele romantyczne. Polsko-rosyjskie powinowactwa literackie / B. Galster. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1987. – 299 s.
3. Jerszow W. Osobliwości wyjaśnianiu antynomicznych problemów Prawobrzeża Ukrainy w polskojęzycznej literaturze pamiętnikarskiej doby Romantyzmu / W. Jerszow // Pogranicza, cezury zmierzchy Czesława Miłosza : Przelomy. Pogranicza. Studia literackie. – T. 1 / pod red. A. Janickiej, K. Korotkicha, J. Ławskiego. – Białystok, 2012. – S. 467–472.
4. Єршов В. Особливості гурту та гуртування персонажів, як самобутнього елемента композиції мемуаризованого тексту правобережної польськокомовної літератури України першої половини ХІХ ст. / В. Єршов // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Вип. 44. – С. 204–209.
5. Kowalski F. Wspomnienia. Pamiętnik. T. 1 / F. Kowalski. – Kijów : Nakładem L. Idzikowskiego, 1859. – 244 s.
6. Kaczkowski K. Dziennik podróży do Krymu odbytej w roku 1825 / K. Kaczkowski. – Cz. 1. – Warszawa : Druk N. Glücksberga, 1829. – 110 s.
7. Galli E. M. Rozwaliny zamku Krzemieńca // Galli E. M. Pisma / E. M. Galli. – Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1842. – 212 s.
8. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачев. – М. : Наука, 1979. – 360 с.
9. Danek W. Wstęp // Kraszewski J. I. Pamiętniki / oprac. W. Danek. – Wrocław : Ossolineum, 2005. – 484 s.
10. Grabowski M. Przedmowa wydawcy / M. Grabowski // Pamiętniki domowe zebrane i wydane przez Michała Grabowskiego. – Warszawa : Nakładem i drukiem S. Orgelbranda, księgarza i typografa, 1845. – S. I–XXVI.
11. Zródła do dziejów polskich. T. 1 / wydawane przez M. Grabowskiego i A. Przędzieckiego. – Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1843. – 223 s.
12. Zródła do dziejów polskich. T. 2 / wydawane przez M. Grabowskiego i A. Przędzieckiego. – Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1844. – 285 s.